

УДК 930.25

І. Б. МАТЯШ*

**МІЖДИСЦИПЛІНАРНІ ЗВ'ЯЗКИ
АРХІВОЗНАВСТВА**

У статті розглянуто зв'язки, напрями та форми взаємодії архівознавства з іншими науковими дисциплінами (історія, документознавство, джерелознавство, дипломатика, археографія, палеографія, бібліотекознавство, музеєзнавство тощо).

Ключові слова: архівознавство; міждисциплінарні зв'язки; історія; допоміжні історичні дисципліни; джерелознавство; історія державних установ; дипломатика; археографія; палеографія; сфрагістика; бібліотекознавство; музеєзнавство; теорія інформації.

Архівознавство не належить до замкнених, суто галузевих дисциплін. Сфера його функціонування в суспільстві практично не обмежена і тісно пов'язана з формуванням культурних, правових, технологічних, соціальних і філософських тенденцій. Відтак архівна наука має численні зв'язки з іншими науковими дисциплінами. Сьогодні актуальною є думка російського вченого В. М. Автокротова, що “широта діапазону міждисциплінарних зв'язків архівознавства визначається тим, що воно, будучи дисципліною історичного циклу наук, має об'єктом дослідження документи і системи документів і вирішує інформаційні завдання”¹. Відомі визначення архівознавства як науки, що лежить “на стику традиційних історичних і сучасних інформаційних та соціологічних наук”² (В. М. Виноградов, М. І. Стяжкін, М. Ш. Цаленко, Е. Г. Чумаченко), “виду природної та соціальної науки, яка потребує втручання історії адміністративних установ, адміністративних наук, соціології організацій, соціальної психології, науки інформації та комунікації”³ (Бруно Дельмас), галузі науки “близької до управління, а можливо – до інформатики”⁴ (Дарія Наленч), “системи знань”⁵ (Я. С. Калакура), складової “соціальних комунікацій”⁶ (Н. М. Кушнарєнко та ін.). Історіографія архівознавства засвідчує типовість підходу тлумачення архівної науки як невід'ємної складової зовнішньої по відношенню до неї системи або системи з внутрішнім поділом на підсистеми. Як будь-яка наука, що

* *Матяш Ірина Борисівна* – доктор історичних наук, професор, заслужений діяч науки і техніки України, перший заступник Голови Державного комітету архівів України.

розвивається на перетині кількох дисциплін, де в результаті міждисциплінарної взаємодії формуються спільні критерії істинності пізнання, що зумовлюють взаємодоповнюваність відомостей, апробовуються нові методи, виробляється нове знання, архівознавство розвивалося з урахуванням цих чинників. Засвоєння, у процесі становлення та розвитку, результатів, отриманих іншими галузями знань, поряд із формуванням власної теорії та методології сприяло його виокремленню із групи допоміжних (спеціальних) історичних дисциплін у самостійну науку.

Серед різновекторних міждисциплінарних зв'язків архівознавства можна окреслити кілька груп. До першої слід віднести взаємозв'язки з науками, які складають методологічну базу архівознавства (філософія, історія). Вони особливо важливі на сучасному етапі в умовах глобалізації світу, коли інтеграція гуманітарних і природничих дисциплін все чіткіше виявляється як провідна тенденція науки, а “феноменологічна за своєю основою, джерелознавча за ключовою позицією” парадигма поступово витісняє в історичних науках традиційну нарративістську⁷. Розглядаючи нарратив як спосіб повсякденного мислення, покликаний осмислити причинно-наслідкові зв'язки події, що відбулася, видатна російська вчена-джерелознавець О. М. Медушевська вважає нарративну логіку історика логікою “повсякденного і ненаукового мислення” та протиставляє їй “метадисциплінарний діалог” задля надання суспільству нового, системно побудованого, доказового знання⁸. У цьому діалозі важливе місце вона відводить філософії. Подібні ідеї поділяє й відомий французький вчений Бруно Дельмас: “Сьогодні використання архівів виходить за рамки дисципліни, оскільки вони стали основним джерелом наукових і технічних знань, коріння і пам'яті, а також джерелом ідентифікації людей і родин, соціальних груп, підприємств і громадських або приватних громад”⁹. У ситуації прийняття ключового постулату феноменологічної парадигми історії про цілісність і системність навколишнього світу надзвичайної ваги набуває вміння осмислювати і використовувати архівну інформацію та здобутки архівознавства. Тобто, плин часу, розвиток наукових знань і бурхливі геополітичні зміни не позбавили актуальності блискучу думку українського вченого В. О. Романовського: “Щоб використати увесь досвід минулих часів, щоб запобігти помилкам у подальшому будівництві, щоб зрозуміти розвиток і напрямок життя, однаково і адміністратор, і політик повинні звернутися до архіву, щоб знайти відповідь на пекучі питання сучасності”¹⁰. Без такої міждисциплінарної взаємодії неможливе компетентне осмислення людством власного історичного досвіду в глобальному масштабі.

Зважаючи на ці аргументи та визначальний характер міждисциплінарного підходу в гуманітаристиці, на сучасному етапі розвитку архівознавства Т. І. Хорхордіна запропонувала виокремлення такої

спеціальної дисципліни, що формується на стику методології і теорії наукознавства, філософії (культурології) та інформатики, як архівософія. Методологічним підґрунтям роздумів дослідниці було вчення видатного природознавця і мислителя-гуманіста В. І. Вернадського (1863–1945) про біосферу, світоглядну систему антропокосмізму – систему уявлень про єдність природної (космічної) і людської (соціально-гуманітарної) сторони об'єктивної реальності, одним із творців якої був учений, та вчення про ноосферу (сферу розуму, “царства розуму”), сутність якого полягає у визнанні переходу біосфери до ноосфери в результаті динамічного розвитку науки і наукового знання та його впливу на людину, суспільство і природу, на планету в цілому. В контексті вчення про ноосферу документ розглядається як всюдисуще єство, що саме по собі проникає під землю, під воду, у небеса й у космос¹¹. Розуміння необхідності вивчення першоджерел, реальної інформації, закодованої у документах, що зберігаються в архівах, як вихідного пункту будь-якого пошуку нового знання, Т. І. Хорхордіна вважає визначальною спонукою розвитку цієї дисципліни¹². На її думку, архіви є сукупним джерелом загальногуманітарних знань. Вони мають властивості всесвітності, загальнолюдськості, невичерпності за своєю інформаційною ємністю і повинні складати єдиний відкритий архівно-інформаційний простір та функціонувати на загальнообов'язковій для всіх категорій і видів архівів правовій основі. Лише за умови дотримання принципів аполітичності та позаідеологічності архіви посядуть у суспільстві належне їм місце історико-соціокультурного феномену загальнолюдського масштабу. На наукове осмислення цього феномену орієнтована архівософія. Сучасність підходу Т. І. Хорхордіної до розуміння архівів як специфічного прояву “зовнішньої пам'яті” людини і водночас “твору культури” у філософському сенсі поняття підтвердили дискусії на XV Міжнародному конгресі архівів (Відень, 2004) під загальною темою “Архіви. Пам'ять. Знання”.

Про зв'язок архівознавства з історією наголошується практично в усіх працях, які торкаються проблеми міждисциплінарних контактів архівної науки. Як відомо, давньогрецьке слово “*στορία*” (історія, оповідання), з яким пов'язана етимологія назви цієї науки, означає знання, набуте дослідженням. Об'єктивне вивчення минулого людства не можливе без джерельної інформації, яка міститься в письмових і матеріальних свідченнях минулих подій. Очевидно, що наукові висновки та узагальнення в історії мають спиратися на інформацію, що міститься в архівних документах. Або, як стверджують московські вчені В. М. Виноградов, М. І. Стяжкін, М. Ш. Цаленко, В. Г. Чумаченко, “зв'язок архівознавства з історією зумовлений тим, що воно вивчає методи надання необхідних відомостей для конструювання адекватної моделі минулого”¹³.

До другої групи наук, пов'язаних із архівознавством, належать близькі до нього щодо об'єкта, завдань і/або предмета дослідження, які часто об'єднують однією збірною назвою – допоміжні історичні дисципліни, спеціальні історичні дисципліни або спеціальні галузі історичної науки (М. Я. Варшавчик). До них відносять археографію, джерелознавство, дипломатику, генеалогію, геральдику, емблематику, епіграфіку, історіографію, картографію, метрологію, нумізматику, палеографію, сфрагістику, хронологію та ін¹⁴. Ці джерелознавчі галузі знань, орієнтовані на з'ясування закономірностей формування джерел і виявлення закодованої в них інформації, вивчають окремі типи (види) історичних джерел та розробляють теоретико-методологічні засади їх дослідження¹⁵. Варіативність терміна “допоміжні історичні дисципліни” свідчить про те, що в процесі розвитку більшість із цих дисциплін, зародження яких зумовила необхідність вивчення писемних історичних джерел, набували самостійності й перетворювалися на окремі галузі історичної науки. Відтак у історіографії архівознавства щодо визначення статусу архівної науки особливо “дискусійним” був терміноелемент “допоміжна”. Як зазначав знаний український науковець Ф. П. Шевченко, “назву “допоміжні” беремо в лапки, бо вона досить-таки умовна, а значення цих дисциплін велике. Від їх розробки в значній мірі залежить якість наукової продукції, краще пізнання фактів, розуміння першоджерел”¹⁶. Обстоюючи самостійність архівної науки, в цьому контексті, В. О. Романовський в 1920-х рр. наголошував, що “архівознавство має не тільки допоміжне для історичної науки значення, але й самостійне і це останнє полягає як у вивченні історії архівів та архівного законодавства (в цьому архівознавство стикається з історичною наукою і певною мірою допомагає їй), так і в розробці самостійних проблем збереження архівацій для зручного користування ними з практичною та науковою метою”¹⁷. Формування допоміжними історичними дисциплінами специфічних методів та самостійної мети досліджень вважав обґрунтованою підставою виокремлення з них окремих спеціальних дисциплін С. М. Каштанов¹⁸. Статус самостійної самодостатньої науки, проблематика якої охоплює все, що стосується архіву в найширшому розумінні цього слова, обстоював польський науковець Адам Камінський¹⁹. Наприкінці ХХ ст. О. М. Медушевська пояснювала віднесення професійно пов'язаних із документами, архівами та історичними джерелами галузей науки і діяльності до допоміжних або службово-прикладних уявленням суспільства у ХХ ст. про гуманітаристику як “вторинне і не обов'язкове для серйозного вивчення поля діяльності”²⁰. Водночас, як прихильниця і репрезентант концепції архівів як складової пам'яті ноосфери, вона стверджувала, що ці дисципліни на сучасному етапі тяжіють до вироблення разом із природничими та точними науками спільних підходів для становлення єдиної науки про людину і мають непересічне значення для формування суспільної свідомості²¹.

Особливе місце серед міждисциплінарних зв'язків архівознавства із дисциплінами цієї групи мають ті, що спираються на принцип походження і пов'язані з поняттям про життєвий цикл документа²². Йдеться, зокрема, про зв'язки з документознавством та діловодством як його практичною сферою, історією державних установ, джерелознавством тощо. Зв'язок архівознавства з документознавством як наукою, що комплексно вивчає характеристики документів, процеси їх створення, зберігання, функціонування, а також історію розвитку цих характеристик і процесів²³, та діловодством як видом практичної діяльності, що охоплює процеси документування службової інформації, організаційної роботи зі службовими документами²⁴, зумовлений насамперед спільністю об'єкта дослідження. Утім, документознавство й діловодство та архівознавство мають своїм об'єктом документ²⁵ на різних стадіях життєвого циклу. Документознавство й діловодство досліджують документи, що перебувають у актуальному, динамічному стані, тобто на стадії виконання ними тієї соціальної функції, заради якої вони створювалися. Архівознавство ж вивчає документи на статичній стадії – як такі, що втратили актуальність, але зберігають наукову і культурну цінність й реалізують свою мнемонічну функцію. Ці дисципліни, як зауважував російський теоретик архівознавства В. М. Автократов, близькі також увагою до процесу документування, який він визначав як процес і способи закріплення інформації для використання і зберігання²⁶. На походженні терміна “документування” від слова “документ” наголошував російський учений К. Г. Мітяєв, розглядаючи документування, по-перше, як “процес фіксації інформації”, по-друге, як вказівку на те, що “носієм тієї чи іншої інформації є документи, що інформації притаманний діловий характер і засвідчується документами”²⁷. Сукупність процесів створення службових документів, змістом яких є організаційно-розпорядча документація та організація документообігу (тобто, руху службових документів в установі від дати створення до дати виконання чи надсилання), формування справ, зберігання службових документів, користування ними у поточній діяльності установи належить до предметної сфери загального діловодства²⁸. Для архівознавства процес документування службової інформації має непересічне значення, оскільки фіксує факти вироблення, прийняття і виконання управлінських рішень у конкретній установі і всебічно відображає діяльність установи-фондоутворювача. Важливе значення в діловодстві й архівознавстві має пов'язане з процесом створення й функціонування документа поняття про юридичну силу документа²⁹, під якою розуміють властивість документа, надану йому чинним законодавством, що є підставою для вирішення правових питань, здійснення правового регулювання та (або) управлінської функції³⁰.

Існує й ширше розуміння процесу документування. Так, у Міжнародному бібліографічному інституті³¹ під терміном “документування” розуміли надання вичерпної документації про що-небудь, тобто організацію залучення до суспільного обігу всього комплексу письмових чи графічних джерел людського знання, представлених різними документами, переважно – друківаними текстами³². На специфіку процесу документування, яка підкреслює його наддисциплінарний характер, зауважували російські вчені В. М. Виноградов, Н. І. Стяжкін, М. Ш. Цаленко, В. Г. Чумаченко. На їхню думку, документування притаманне лише людському суспільству і призначене для фіксації індивідуального або групового знання з наступним його поширенням і багаторазовим відтворенням³³. Таке розуміння процесу документування має значення для архівознавства не лише з огляду на специфіку формування фондів особового походження, але й урахування його точок дотику з інформаційними та соціологічними науками.

Слід зазначити, що науковці пострадянського простору розрізняють у структурі сучасного документознавства спеціальне, загальне та історичне документознавство. “Єдиним конституційованим представником” (за влучним висловлюванням відомого українського документознавця С. Г. Кулешова³⁴) і найдетальніше розробленим напрямом спеціального документознавства є традиційне або управлінське документознавство, яке вивчає теорію та методику документування управлінських процесів. Воно зосереджує увагу на типології та класифікації управлінських документів, вивченні моделей їхніх характеристик змісту та зовнішньої форми, на функціях управлінських документів та окремих характеристиках документної інформації³⁵. У зарубіжній науці, яка не оперує поняттям “документознавство”³⁶, близький до проблематики управлінського документознавства зміст має дисципліна “керування документаційними процесами” (англ. “records management”). Саме управлінське документознавство має найтісніший зв’язок із архівознавством, оскільки його головним об’єктом є управлінська документація, а спрямовані на застосування в діловодстві результати досліджень дають підстави для розвитку теоретичних засад фондування, обліку, експертизи цінності, формування архівного фонду, класифікації архівних документів. Дотримання наступності, уніфікації та безперервності в організації та описуванні документів від їх створення в діловодстві до зберігання в архіві українська дослідниця К. Т. Селіверстова визначила як принцип континуїтету³⁷.

Окрім того, існує й історичне підґрунтя цих зв’язків. Фундатором документознавства як наукової дисципліни вважають К. Г. Мітяєва, який виокремив її з архівознавства. У 1940-х роках, викладаючи в Московському державному історико-архівному інституті курс “Теорія і практика архівної справи”³⁸, вчений запровадив окремий підроз-

діл цього курсу – “Загальне документознавство”, в якому розглядалися класифікація документів Державного архівного фонду, методика вивчення документів та стисла історія діловодства. Таким чином, він обґрунтував теоретичні засади нового наукового напрямку, зосереджуючи увагу переважно на управлінській документації, зокрема – організаційно-розпорядчій. З розвитком науки погляди змінювалися, почали поступово формуватися інші напрями спеціального документознавства: кінофотофонодокументознавство (аудіовізуальне), картографічне, науково-технічне документознавство тощо. У 1960-х роках К. Г. Мітяєв визначив документознавство як “наукову дисципліну, що вивчає в історичному розвитку способи, окремі акти і системи документування явищ об’єктивної дійсності та створювані в результаті документування окремі документи, їхні комплекси та системи”³⁹. Вчений розглядав його в тісному зв’язку з архівною справою з огляду на те, що основну масу документів, які зберігаються в державних архівах, складають утворені в діловодстві документи службового походження, і вважав, що документознавство має стати “вступом у теорію і практику роботи з документами в архівах”⁴⁰. У 1970-х роках документознавство розвивалося як теорія документаційного забезпечення управління, однак документ уже почали розглядати як інформаційну систему (А. М. Сокова⁴¹). Згодом набули поширення думки про те, що документознавство має досліджувати не лише управлінську документацію, а й всю сукупність документів (Я. З. Лівшиць⁴², А. М. Сокова⁴³). До сфери його досліджень було включено машиночитані, пізніше – електронні документи. Результати таких досліджень мають непересічне значення для архівознавства, до функцій якого додалися проведення експертизи цінності та забезпечення збереженості електронних документів, які широко обговорюються архівною спільнотою в останні десятиліття ХХ ст.– першому десятилітті ХХІ ст.

Як доведено вченими, теорія документа у спеціальному, зокрема управлінському, документознавстві спирається на здобутки загального документознавства. За визначенням С. Г. Кулешова, загальне документознавство є “метанауковою надбудовою для всіх наук документально-комунікаційного циклу, що пов’язані з вивченням характеристик зовнішньої форми, змісту, функцій документа, проблемами його класифікації та типології, закономірностей історії та функціонування, а також розробленням універсальних технологій роботи з документами”⁴⁴. Історія документознавства свідчить про періодичну актуалізацію питання щодо існування метанауки про документ. Першим це питання порушив геніальний бельгієць Поль Отле (1868–1944), сформулювавши на початку 1930-х років постулат про необхідність “загальної науки і технології документа” – “документології” або “бібліології”, яка б “системно охоплювала всю сукупність відомостей, що належать до вироблення,

зберігання, поширення і використання рукописів та будь-яких документів”⁴⁵. Запропонований Полем Отле термін набував нових значень у другій половині ХХ ст., зокрема в працях Б. С. Ілізарова, Л. А. Дубровіної, С. Г. Кулешова, М. В. Ларіна, К. Г. Міт'яєва, Г. М. Швецової-Водки, В. В. Бездрабко та ін. Наприклад, Б. С. Ілізаров “документологією” вважав метанауку, що об'єднала б усі дисципліни, для яких документ є об'єктом дослідження: архівознавство, археографію, документознавство, інформатику, джерелознавство⁴⁶. На його думку, в процесі міждисциплінарної інтеграції цих дисциплін відбувається запозичення передусім методичних та методологічних знань. Про “майбутню теоретичну дисципліну, об'єктом якої стануть письмові документи всіх країн і часів” мріяв професор паризької Школи хартій А. Жирі⁴⁷. Натомість С. Г. Кулешов не поділяє думки щодо “документології” та “загального документознавства”, делегуючи компетенції цієї наукової дисципліни розроблення “питань теорії документа, вивчення закономірностей генезису та еволюції документів, загальні для всіх наук проблеми функціонування документів, практики їхнього створення і роботи з ними”⁴⁸. Результати здійснюваних у межах загального документознавства досліджень складу і змісту функцій документа, зокрема під час прояву його різних функцій (як засобу комунікації, джерела інформації, пам'ятки культури) важливі для поглиблення поняття про методи архівознавства, зокрема розроблення принципів функціонального аналізу.

До архівознавства має відношення й історичне документознавство, орієнтоване на вивчення закономірностей утворення документів, історичних аспектів уніфікації форм управлінських документів та систем документації. Виокремлення цього напрямку в документознавстві належить А. М. Соковій, яка першою обґрунтувала принцип історизму в документознавстві та визначила завдання конкретно-історичного аналізу в цій науці⁴⁹. Розглядаючи міждисциплінарні зв'язки історичного документознавства, вчена наголошувала на його близькій спорідненості з джерелознавством, завдання якого полягає у вивченні закономірностей походження джерел, з'ясуванні їх автентичності, достовірності, адекватності джерел історичній дійсності, інформаційного потенціалу, визначення складу і структури джерельної бази, розробленні теорії та методики виявлення, відбору та опрацювання джерельної інформації, використання її в наукових дослідженнях. Міждисциплінарне значення джерелознавства полягає у виробленні загальних прийомів наукової критики та методів роботи з усією масою історичних джерел. У цьому контексті А. М. Сокова орієнтувала на застосування джерелознавчого підходу до наукового розроблення критеріїв складання переліків документів із термінами їх зберігання та номенклатур справ, проведенні експертизи цінності документів, стандартизації характеристик документа задля забезпечення можливості його подальшого архівного зберігання і

використання як історичного джерела, тобто продукта матеріальної чи духовної культури, призначеного для отримання відомостей про процеси суспільного розвитку. Тим самим вона опосередковано звертала увагу на взаємозумовленість окремих напрямів документознавства, джерелознавства та архівознавства. З огляду на “дуже високу міру подібності головного концептуального завдання” історичного документознавства та джерелознавства, яке полягає у виявленні закономірностей утворення документів/історичних джерел, С. Г. Кулешов справедливо наголошував на необхідності поглибленого розроблення проблем історичного документознавства⁵⁰.

Зауважимо, що проблема трансформації документа в історичне джерело, фази якої фіксує ланцюжок “документ – архівний документ – історичне джерело”, однаково важлива як для документознавства, так і для архівознавства та джерелознавства. Вона є визначальною, зокрема для міждисциплінарних зв’язків двох останніх наук, які мають об’єктом дослідження документ у його різних іпостасях – архівний документ та історичне джерело.

Питання переходу архівного документа в стан історичного джерела сучасними науковцями тлумачиться неоднозначно. Воно однаково актуальне, як для архівознавства, так і для документознавства та джерелознавства. Свідченням цього є, зокрема, започатковані 1994 року Всеросійським науково-дослідним інститутом документознавства і архівної справи в Москві наукові конференції “Архивоведение и источниковедение отечественной истории. Проблемы взаимодействия на современном этапе”.

Існують думки про те, що архівний документ набуває властивостей історичного джерела за умови його наукового освоєння, оприлюднення, залучення до наукового, суспільного, культурного обігу (В. П. Козлов, О. М. Медушевська, С. О. Шмідт, В. А. Савін), про іманентно притаманні архівному документу властивості історичного джерела поза діяльністю історика, оскільки ретроспективна інформація існує об’єктивно (А. В. Єлпатьєвський, К. Г. Мітяєв), про поєднання документами інформаційної, наукової та мнемонічної функцій з управлінською (М.-А. Шабен та ін.)⁵¹. Так, знаний російський архівознавець В. П. Козлов наголошував, що “архівний документ стає історичним джерелом лише тоді, коли він стає публічним, тобто відомим і рівнодоступним”⁵². Саме відомість та доступність оригіналу документа вчений вважає головною відмінністю архівного документа від історичного джерела. Його теза про доступність оригіналу архівного документа викликала дискусію серед науковців. Зокрема, заперечення цієї думки В. А. Савін аргументував збереженням властивостей історичного джерела документом, оригінал якого може бути втрачений, на прикладі тексту “Слова о полку Ігоревім”⁵³. Думку про те, що архівний документ стає власне історичним

джерелом лише тоді, коли його починає вивчати історик, висловив С. О. Шмідт. При цьому вчений виокремлював стадію “доджерела”, розуміючи її як стан архівного документа – потенційного історичного джерела, не залученого до наукового обігу⁵⁴. Відомий український учений М. Я. Варшавчик розрізняв потенційність та реальність не джерел, а інформації, зафіксованої в них. Не залучену дослідником до наукового обігу інформацію історичного джерела він вважав потенційною, а використану в науковому дослідженні, конкретну інформацію джерела, що дає змогу з’ясувати якийсь питання, – актуалізованою⁵⁵. Загалом цю ідею поділяє С. Г. Кулешов, стверджуючи, що архівний документ – “доджерело” і архівний документ – історичне джерело є станом одного і того самого об’єкта з однаковими властивостями, “архівний документ перебуває у стані історичного джерела в процесі його вивчення для вирішення завдань історичного дослідження”⁵⁶. Водночас, зважаючи на обмеженість індивідуального знання історика, котрий досліджує те чи інше джерело, він пропонує вважати таким, що має офіційний статус історичного джерела, архівний документ, інформація про який включена до каналів наукової комунікації⁵⁷.

Протилежну позицію обстоював проф. А. В. Єлпатьєвський, вважаючи, що думка про те, що архівний документ стає джерелом лише за умови контакту з істориком, “суперечить сенсу і сутності архівної роботи”⁵⁸. На притаманності якостей історичного джерела архівному документу до проведення джерелознавчого аналізу наголошував і проф. К. Г. Мітяєв, вказуючи, що джерела проходять “через руки і мозок архівіста”⁵⁹ перед тим, як вони потраплять до дослідника. Водночас у професійній літературі того часу експертиза цінності архівних документів, їх відбір на державне зберігання трактувалася як початкова стадія джерелознавчого дослідження⁶⁰.

Близькі погляди на цю проблему притаманні французькому архівознавству. Констатація одночасного виконання кількох функцій (інформаційної, управлінської, мнемонічної) зумовлює особливу увагу до організації діловодства. За влучним висловлюванням М.-А. Шабена, окремі групи документів (акти громадянського стану, земельні кадастри, патенти на винаходи тощо) можна назвати “архівами за походженням”, тобто розглядати їх як історичне джерело на всіх етапах життєвого циклу⁶¹.

Актуальність цієї та іншої проблем міждисциплінарної взаємодії архівознавства та джерелознавства засвідчували й пошуки в цьому полі російськими дослідниками інтегрованої дисципліни. У другій половині 1970-х років, коли в джерелознавстві формувалася тенденція до специфікації його окремих сфер (лінгвістичне, археологічне, етнографічне та інше джерелознавство), С. О. Шмідт висловив думку про необхідність виокремлення конкретної історичної дисципліни, покли-

каної вивчати джерела з історії архівів та з історії археографії – архівного джерелознавства⁶². Майже два десятиліття по тому до цієї проблеми детальніше звернувся відомий російський джерелознавець В. В. Кабанов. Визначальними рисами архівного джерелознавства вчений вважав протилежність його “друкованому джерелознавству”, тісний зв’язок з архівною евристиком та застосування цією дисципліною джерелознавчих методів у дослідженні ділових документів. Орієнтоване на не тиражовані для публічного використання документи, архівне джерелознавство, на його думку, повинно мати справу з первісним, “чистим” документом, створеним “у надрах” тієї чи іншої установи або написаним тією чи іншою приватною особою⁶³. Коментуючи ідеї В. В. Кабанова, А. В. Єлпатьєвський зазначав, що архівне джерелознавство, окрім визначення цінності документів, має включати питання їх наукового описування та організації використання. Відмінне трактування архівного джерелознавства запропонував Є. В. Старостін, спираючись не на спосіб вироблення документа (писемний – друкований), а на розуміння джерел як об’єктів культури. Призначення архівного джерелознавства (або архівології) – дисципліни на стику джерелознавства, архівознавства, документознавства та історичної інформатики – він убачав у аналізі всього комплексу джерел, створюваних у процесі функціонування державних, громадських і приватних архівосховищ, рукописних відділів бібліотек і музеїв, центрів документації тощо, а також у комплексному вивченні всього процесу документування досвіду людства⁶⁴. На думку вченого, архівологія має відповідати на питання, як ішов процес документування, роль у ньому державного і приватного сектора, чому і як збереглося те чи інше джерело, комплекс документів, архів, бібліотека, музей та ін., які історичні пам’ятки мали бути, але не збереглися з якихось причин, як впливає розвиток інформаційних технологій на збереженість документальної пам’яті суспільства, до якого типу письмової (архівної) цивілізації варто віднести те чи інше суспільство. Все це зумовлює виняткове значення архівного джерелознавства для правильного прочитання джерела.

Тісний зв’язок архівознавства та джерелознавства простежується і в застосовуваних цими науками методах дослідження. Так, архівознавство широко послуговується джерелознавчими методами для проведення експертизи цінності архівних документів, їх класифікації тощо. У процесі розвитку джерелознавства як науки особливу роль відіграла в цих питаннях методологічна процедура критики джерел: зовнішньої (попереднє дослідження зовнішніх особливостей джерела: письма, мови, форми тощо) та внутрішньої (з’ясування достовірності інформації, яку містить джерело) (за Ш.-В. Ланглуа та Ш. Сеньобосом⁶⁵) або аналітичної (встановлення об’єктивності та наукової цінності джерела і вилучення з нього достовірної інформації) та синтетичної (здобування

сукупності наукових фактів із комплексу джерел) (за М. Я. Варшавчиком⁶⁶). Як наголошував В. М. Автократов, джерелознавчий підхід “вторгається” в теоретичні питання класифікації та фондування документів, їх пошуку та описування⁶⁷. Дослідницькі прийоми зовнішньої критики в архівознавстві використовують, зокрема, для з’ясування авторства, фондової належності, часу і місця створення документів. Водночас у джерелознавстві широко застосовуються здобутки архівної науки, здебільшого в сфері історії архівної справи, архівної евристики, архівної біографістики тощо.

Не менш важливі для архівознавства і методи дипломатики (франц. *Diplomatique* – все, що має відношення до дипломів, грамот або договорів; від лат. *diploma*, пов’язаного походженням із грецьк. *δίπλωμα* – складений удвоє аркуш, офіційний документ) – спеціальної історичної дисципліни, що вивчає джерела особливого типу – акти (від лат. “*actum est*” – “здійснено”). Відомо, що в давньому Римі актами вважали постанови публічної влади: розпорядження сенату або імператора; протоколи нарад і судових засідань; постанови, періодичну інформацію; хроніку тощо. За доби середньовіччя до актів відносили документи – дипломи, що фіксували права та слугували юридичним доказом, підтверджували особливі права чи привілеї особи, якій було видано акт. Із часом кількість різновидів актів збільшувалася, а їхній правовий характер (актів, дипломів, грамот, хартій тощо) став визначальним для окреслення об’єкту дипломатики. Так, класик австрійської дипломатики, дослідник документальної спадщини Каролінгів Теодор Зіккель, надаючи поняттю “акт” значення писемного, відповідно оформленого “судження про предмети правового характеру”⁶⁸, запровадив для його означення саме термін “*die Urkunde*”⁶⁹ (з нім. документ, акт, грамота, посвідчення), а не “*die Akte*” (з нім. – офіційний документ, хартія; у множині – *die Akten* – ділові папери, документація). Вважаючи актами надвид джерел, що об’єднує ріднорідні за своєю функцією види, відомий російський учений С. М. Каштанов, наголошував, що “дипломатика – это не наука о “дипломах” в том или ином узком смысле слова, а наука о документах в более широком понимании” і повинна розглядати акти в єдності форми і змісту як історичне джерело і факт історії⁷⁰. Близькими до завдань архівознавства і джерелознавства є завдання дипломатики, пов’язані з вивченням зовнішніх ознак та аналізом структури та внутрішньої форми актових документів, їх датуванням, з’ясуванням походження, функцій та достовірності. У радянській історичній науці дипломатика мала назву “актове джерелознавство” і не виокремлювалася із джерелознавства⁷¹.

У свою чергу саме з дипломатики, синкретичної на перших етапах розвитку науки, що виникла як учення про оригінальність та достовірність документальних джерел (лат. *ars discernendi diplomata vera* ac

falsa), веде своє походження архівознавство. Конституювання дипломатики як науки пов'язують із ім'ям автора праці "Дипломатика" ("De re diplomatica") (Париж, 1681) ченця-бенедиктинця Жана Мабільона (1632–1707)⁷², який розробив наукові критерії перевірки достовірності актів і обґрунтував принципи їх формулярного аналізу. Спонукою до написання цієї епохальної праці була потреба в обґрунтованій відповіді на висловлені в праці 1675 р.⁷³ єзуїта Даніеля ван Папebroка та Готфріда Хентена сумнівів щодо автентичності документів Меровінгів, частина з яких зберігалася в архіві монастиря Сен-Дені. Розроблені Д. ван Папebroком критерії і підходи до перевірки автентичності документів, не апробовані на конкретних документах, дали йому підстави приєднатися до прихильників, які визначали документи Меровінгів як фальсифікати. Мавристи, зважаючи на практичний досвід праці Ж. Мабільона в монастирях Сен-Дені та Сер-Жермен і науковий авторитет, доручили йому довести достовірність цих документів, оскільки вони були тісно пов'язані з історією ордену. Відтак через шість років побачив світ трактат, із шести книг, назва якого послужила подальшому найменуванню історичної дисципліни.

У праці йшлося про принципи комплексного дипломатичного та палеографічного дослідження середньовічних манускриптів і рукописів на предмет з'ясування їх достовірності. Ж. Мабільон указав на різницю в структурі та способах відтворення тексту в різних типах документів, обґрунтовував принципи класифікації актів і грамот, розглянув зовнішні ознаки, стиль документів і грамот, методи визначення достовірності та датування актів за особливостями стійких формул, вживаних у канцеляріях певного часу тощо. Автор звернув також увагу на роботу канцелярій, розподіл обов'язків між її працівниками, на використання та поширення печаток, найменування свідків та характер підписання документів. Детально розглядалися стилі письма, види шрифтів, їх створення та розповсюдження. Окрема книга містила список франкських палаців і резиденцій зі стислою історією їх заснування та особливостями документотворення. Теоретичні міркування демонструвалися на прикладі численних текстів грамот, уміщених у додатках. Додатком до теоретичної частини, на відміну від звіту Д. ван Папebroка та Г. Хентена, слугували численні приклади документів, у тому числі у вигляді факсимільних гравюр П'єра Гіффарта. Саме у використанні численної колекції джерел для наочної демонстрації дієвості методів дипломатичного та палеографічного аналізу середньовічних документів у поєднанні із систематизацією раніше апробованих методів (Д. Папенброк) полягає визнана світовою історіографією заслуга Ж. Мабільона. Ця праця не лише засвідчила появу нової наукової дисципліни – дипломатики, а й сприяла формуванню архівної науки, палеографії, сфрагістики.

У процесі розвитку дипломатики сформувалися її напрями (дипломатика імператорських і королівських грамот, дипломатика папських

грамот, дипломатика приватних актів), виокремилися самостійні наукові дисципліни (архівознавство, палеографія, сфрагістика), розширилося розуміння об'єкта і предмета дипломатики. Важливий для архівознавства формулярний аналіз (з'ясування структури формуляра джерела, виявлення стійких початкових і прикінцевих діловодних формул) як провідний метод дипломатики остаточно утвердився в працях австрійських, німецьких та французьких науковців кінця XVIII–XIX ст.: А. Жирі, М. Пру, І. К. Гаттерер, Ю. Фіккер, Т. Зіккель⁷⁴. Так, Т. Зіккель і Ю. Фіккер на прикладі дослідження формуляру і канцелярського походження та змісту (особливостей феодалного імунітету) дипломів Каролінгів обґрунтували необхідність поєднання дипломатичного аналізу з вивченням правового змісту актів та палеографічного аналізу почерку і запровадили схему поділу актового формуляру на “протокол” (початковий протокол), “текст” (контекст) та “есхатокол” (кінцевий протокол) та виявили стійкі формули в кожній частині⁷⁵. Ця схема незабаром знайшла поширення в європейській дипломатиці, яка велику увагу приділяла формуляру, почеркам і печаткам грамот, питанню про їх канцелярське та позаканцелярське походження, складу посадових осіб канцелярії. “Архівна наука є наукою спостереження. У дипломатиці, документ, що є предметом дослідження, має бути описаним та дослідженим”, – зазначав Бруно Дельмас⁷⁶. Дипломатичне вивчення актів як джерел правового характеру та їх ролі в еволюції суспільних відносин опиралося на знання про історію канцелярій установ, у діяльності яких вони утворилися. Тим самим воно співмірне з дослідженням історії фондоутворювачів у архівознавстві. Водночас у дослідженнях зберігання і використанні актів дипломатика послуговується відомостями з історії архівної справи.

Матеріал для дослідження процесу створення установами документів, що на наступному етапі свого “життєвого циклу” складуть архівний фонд, дає історія державних установ і громадських об'єднань, що висвітлює в розвитку структуру і функції державних, політичних, громадських інститутів. Як наголошував В. М. Автократов, “з професійної точки зору архівістів, історія установ – переважно історія фондоутворювачів”⁷⁷. Оскільки, організація архівного фонду тієї чи іншої установи/організації в державному архіві, де дотримуються провінієнцпринципу, відповідає структурі, укладеній у діловодстві цієї установи, результати досліджень у галузі історії державних установ і громадських об'єднань дають в архівознавстві підґрунтя для розроблення систем обліку, вивчення закономірностей фондування, функціонального аналізу фондоутворювачів. Вивчення історії державних установ і громадських об'єднань допомагає виявленню закономірностей формування сукупної архівної спадщини та розподілу інформації в її складі, запобіганню дублювання інформації. Дані цієї дисципліни використовуються і практичній діяльності архівістів під час укладання списків джерел комплек-

тування архівних установ, укладання історичних довідок про фонди, підготовки архівних довідників.

Оскільки цінні документні комплекси утворюються також за життя та діяльності видатних осіб, родин, родів, архівознавство використовує факти і методи генеалогії (греч. *genealogia* – родовід), що займається вивченням історії родів, походження окремих осіб, встановленням родинних зв'язків, складанням родоводів. Основним серед таких методів є метод побудови моделі родинних зв'язків, що передбачає ретельне вивчення генеалогічної інформації про членів роду, включаючи засновника роду і всіх нащадків. Існують різні форми фіксації генеалогічної інформації: родовідне дерево – графічне зображення у вигляді дерева, в кореневищі якого вказується ім'я засновника роду, далі всі члени основної і бічних гілок роду, їх шлюбні зв'язки; генеалогічні таблиці – вертикальні, горизонтальні, колоподібні таблиці предків (висхідні) та таблиці нащадків (нисхідні), таблиці споріднення (для показу родинних зв'язків кількох родів), родовідні розписи. Знання з генеалогії прислуговуються архівній евристиці. Нова хвиля відродження національної самосвідомості, що розглядається в сучасній науці як суспільно-політичний і соціокультурний феномен, актуалізувала генеалогічні дослідження, поглибивши міждисциплінарні зв'язки генеалогії та архівознавства.

Результати досліджень дисциплін, що відокремилися від дипломатики, – сфрагістики, палеографії – так само мають істотне значення для архівознавчих досліджень. Відомості зі сфрагістики⁷⁸ або сигілографії (від грецьк. *σφραγίς* – печатка, лат. – *sigillum*) – спеціальної історичної дисципліни, що вивчає печатку як історичне джерело та історико-культурну пам'ятку⁷⁹, залучають до визначення автентичності та датування писемних документів та пам'яток мистецтва і культури. У сфрагістиці поняття “печатка” поширюється також на штампи та їх відтиски, залишені на різних матеріалах – металі, воску, сургучі, папері. Використання результатів аналізу печаток для визначення автентичності документів правового характеру запровадив Жан Мабільон у згадуваній праці “*De re diplomatica*”. Застосування печаток відоме з найдавніших часів. Починаючи від IV–III ст. до н. е. вони засвідчували вірогідність листа. Важливими для з'ясування автентичності та датування документа є такі елементи змісту печатки як легенда, що описує її зображення, окреслює компетенцію та стосунок до інших печаток цього ж власника, вказує на топографічні, хронологічні, політичні, релігійні, звичаєві елементи та епіграф, що становить собою напис про належність печатки власнику. Датуванню документа може слугувати й мова та матеріальна основа документа (наприклад, із заміною пергаменту папером у часи пізнього середньовіччя прикладні печатки поступово замінили на вислі⁸⁰). Джерельне значення мають і печатки, що збереглися окремо від документів, які вони колись посвідчували. Вивчення таких печаток

цінне для досліджень історії інститутів державної влади, результатами яких послуговується архівознавство.

Не менш важливі для архівознавства результати досліджень з палеографії, що вивчає зовнішні ознаки рукописних пам'яток у їх історичному розвитку і відіграє помітну роль у розумінні документа. Основне завдання палеографії полягає в “знанні происхождения, видоизменений и распространенный письмен” (І. І. Срезневський)⁸¹ або, говорячи сучасною мовою, – у повній зовнішній атрибуції тексту, що охоплює вивчення графіки букв, їх еволюції, особливостей систем письма; правильне, безпомилкове прочитання тексту, реконструкцію втрачених текстів або їх частин, датування тексту, з'ясування авторства та місця створення документа, з'ясування його достовірності й виявлення підрбок. Вважають, що відправною точкою у розвитку палеографії були роздуми Жана Мабільона про стилі письма, види шрифтів, їх створення та розповсюдження в останньому розділі першої книги та аналіз прикладів у п'ятій книзі “De re diplomatica”. Спостереження за сукупністю палеографічних особливостей тексту (графікою букв, матеріалом для письма, прикрасами, засобами письма) та виявлення їх відповідності один одному для певного періоду часу склали основу палеографічного методу. В окремих випадках правильність прочитання тексту та з'ясування авторства не можливе без знань з криптографії – окремої галузі палеографії, що вивчає графіку систем тайнопису, який спершу застосовували для шифрування імені автора, а згодом використовували з політичних, дипломатичних та інших міркувань. Палеографічний метод є необхідною складовою дипломатичного вивчення актів і застосовується іншими спеціальними історичними дисциплінами, в тому числі архівознавством. Слід зазначити, що на початку XIX ст. дипломатика, текстологія, палеографія та археографія складали синкретичний напрям вивчення рукописів – “манускриптознавство”⁸².

Археографія (від грец. ἀλοκρυφος – стародавня, грец. γραφω – пишу) вивчає документальні публікації як прояв людського духа, розробляє принципи, методи, способи їх підготовки (теоретична археографія), та займається їх реалізацією (прикладна археографія)⁸³. Вона тісно пов'язана з архівознавством та архівною справою. У структурі прикладної археографії виокремлюють польову, камеральну та едиційну складову. Завданням польової археографії є збирання документальних пам'яток. Воно наближене до завдань архівної евристики та процесу комплектування архівних установ. Камеральна археографія близька за своїми принципами і підходами до наукового описування архівних документів, створення довідкового апарату архівів, організації архівних фондів. Едиційна археографія займається науковою публікацією історичних джерел і має спільну сферу діяльності з публікаторською роботою архівів.

Зближує архівознавство та археографію і розуміння поняття про документ як матеріальний об'єкт із закріпленою на ньому в різний спосіб інформацією. Це особливо важливо з огляду на те, що саме архівний документ є точкою “дотику”, “перетину” (В. П. Козлов, О. М. Михальченко) цих наук – об'єктом для архівознавства і предметом для археографії. Документальна публікація – відтворення і тиражування з максимально можливим збереженням всіх особливостей і зовнішніх ознак документа та з залученням пояснювальних елементів (заголовки, передмова, посилання, коментарі), які забезпечують ефективну взаємодію документа і користувача, – становить, за В. П. Козловим, об'єкт археографії⁸⁴. Відмітну думку щодо об'єкту архівознавства та археографії має Г. В. Боряк. Знаний український учений називає об'єктом археографії “архівні документальні інформаційні ресурси”⁸⁵ і вважає його тотожним із об'єктом архівознавства. Поряд із науковою публікацією він розрізняє іншу методичну форму наукової археографічної репрезентації документів і документальних масивів – науковий опис. Ці форми притаманні як археографії, так і архівознавству. Обидві дисципліни при спільності (чи спорідненості) об'єкта мають різні завдання: архівознавство вивчає проблеми організації документних комплексів, створення довідкового апарату та забезпечення збереженості документів, а археографія – проблеми їх наукової репрезентації. “Архівознаўства займаецца распрацоўкай пытанняў арганізацыі збору і захоўвання дакументаў, археографія – іх публікацыяй”, – наголошували В. П. Козлов та О. М. Михальченко у спільній публікації⁸⁶. При цьому архівознавство та археографія послуговуються спільними методиками в науковій евристиці, розробленні окремих видів довідкового апарату, підготовці археографічних видань.

Історія археографії засвідчує її виокремлення з архівознавства. Відомо, що термін “археографія” вперше застосував французький лікар і археолог-аматор Шарль Спон у праці “*Miscellanea eruditaе antiquitatis*” (1685) у значенні “описання старожитностей”⁸⁷. До Росії він потрапив “через посередництво” праці ще одного французького автора – А. Міленя “Настанови до розуміння старожитностей”, котрий розумів його як будь-яке “роз'яснення пам'яток” – старожитностей, звичаїв та обрядів минулого⁸⁸. Для означення теорії і практики видання документів у європейській традиції поняття “археографія” не використовувалося і надалі⁸⁹.

У Росії наукові засади археографії почали розвиватися в другій половині XVIII ст.⁹⁰, зокрема товариствами історії та старожитностей і губернськими археографічними комісіями, які проводили цілеспрямовану роботу щодо пошуку, збирання, опису й публікації писемних пам'яток та архівних документів. У процесі цієї діяльності розроблялися принципи археографічного аналізу та опису рукописів. Близьке до

сучасного розуміння поняття “археографія” запровадив до наукового обігу П. М. Строев, який виступив 14 червня 1823 р. на засіданні Московського товариства історії і російських старожитностей із програмою виявлення, описування та публікації історичних джерел. На той час археографія ще не мала статусу самостійної наукової дисципліни. Надалі практичні прийоми публікації архівних документів закріплювалися у прикладних методиках, вироблялися принципи і методи археографії, розвивалося археографічне знання. Початок формування археографії як окремої історичної дисципліни сягає 1920-х років. Автор першої спеціальної праці з археографії – М. Ф. Бельчиков – розглядав археографію як спеціальний напрям роботи в архівосховищах “щодо приймання, розбирання, систематизації та описування” документів, тобто як складову практичної діяльності архівів⁹¹. Водночас український архівознавець В. І. Веретенников зауважував, що вона “виходить за межі архівно-технічного описання”⁹². Створена в цей час при Центральному архівному управлінні УРСР Археографічна комісія мала своїм завданням підготовку довідників по фондах архівів та видання збірників архівних документів. Альтернативу її діяльності становила Археографічна комісія ВУАН, що ставила перед собою ширші наукові завдання розроблення теоретичних засад археографії як спеціальної історико-філологічної дисципліни, що займається пошуком, збиранням та археографічним описом рукописної книжності. З початком повної ідеологізації архівних установ у 1930-х роках археографічну роботу архівів було зведено до “обтяженої моноідеологією та цензурою” (за влучним висловлювання В. П. Козлова⁹³) підготовки популярних пропагандистських видань, а теоретичні напрацювання в сфері археографії фактично припинено. Упродовж 1940–1960-х років археографія розглядалася як едиційна науково-практична дисципліна, складова архівознавства. Лише у 1970-х роках на сторінках журналу “Советские архивы” В. О. Черних, А. А. Курносів та С. О. Шмідт розгорнули дискусію щодо розуміння археографії як самостійної науки, що займається не лише едиційною діяльністю (археографія у “вузькому розумінні”), а й усім циклом робіт щодо запровадження історичних джерел до наукового обігу: збирання, описування, видання (археографія в “широкому розумінні”). Утвердженню самостійного статусу археографії надалі сприяли праці Г. В. Боряка, Є. М. Добрушкіна, В. П. Козлова, О. Д. Степанського, М. Ф. Шумейка⁹⁴ та ін. На цьому етапі почали детально розроблятися питання публікації окремих груп документів: актів (С. М. Каштанов)⁹⁵, аудіовізуальних документів (В. М. Магідов)⁹⁶, результати яких сприяли поглибленню архівознавчих досліджень у цьому напрямі.

З огляду на різноманітний склад і зміст Національного архівного фонду і сукупної архівної спадщини інших держав дотичним до проблем архівознавства та архівної справи є також питання про особли-

вості публікації документів нової доби. На відмінності методик опису та підготовки до друку стародавніх та нових документів наголошував український учений В. В. Німчук, який запропонував відокремити від археографії споріднену дисципліну – “кайнографію” або “новографію”⁹⁷. Виводив поза межі об’єкта традиційної археографії “синхронні” документальні публікації і А. Д. Степанський⁹⁸. Однак пошуки в цьому напрямі не знайшли остаточного оформлення. Спільні наукові заходи (конференції, розширені наради, круглі столи), що проводяться з другої половини 1990-х років у різних країнах представниками державних архівів, архівознавчих наукових установ (Білоруського науково-дослідного інституту документознавства та архівної справи, Всеросійського науково-дослідного інституту документознавства та архівної справи, Українського науково-дослідного інституту архівної справи та документознавства) та археографічними комісіями Російської Федерації і Білорусі, Інститутом української археографії та дежерлознавства ім. М. С. Грушевського НАН України, засвідчують потребу в консолідації зусиль архівознавців та археографів щодо вироблення, зокрема правил наукової публікації документів різних періодів, створення різного типу довідників тощо.

Спільним для дисциплін третьої групи (бібліотекознавства як комплексної соціогуманітарної науки про закономірності формування, розвиток і функціонування бібліотек, особливості еволюції бібліотечно-інформаційних ресурсів, їх формування та використання⁹⁹; музеєзнавства як наукової дисципліни, що вивчає специфічну музейну причетність людини до дійсності та породжений нею феномен музею, досліджує процеси збереження і передавання соціальної інформації через музейні предмети, а також розвиток музейної справи та напрямів музейної діяльності¹⁰⁰) і архівознавства є їхні функції в суспільстві щодо “інститутів пам’яті”. Вивчення процесів, які визначали, що було варте пам’яті (згадування) а, головне, що було забуто навмисне або випадково, належить до сфери міждисциплінарних досліджень. Колективне “пам’ятання” (згадування) і “забуття”, як зазначав відомий канадський учений Террі Кук, “відбувається завдяки галереям, музеям, бібліотекам, історичним пам’яткам, громадському визнанню, та архівам”¹⁰¹. Збереження суспільної пам’яті через виконання цими установами спільної для них суспільної місії гарантує соціальну спадкоємність як на рівні окремих народів і націй, так і на глобальному рівні. Засновники інформатики в Росії – О. І. Михайлов, А. І. Чорний та Р. С. Гіляревський – стверджували, що “повного оволодіння пам’яттю суспільство досягло лише тоді, коли перейшло від стихійного накопичення інформації про минуле до свідомої її концентрації і перетворення у спеціально заснованих депозитаріях”¹⁰². Історія установ пам’яті має спільне коріння (як відомо, синкретичні сховища Стародавнього світу одночасно викону-

вали функції і архівів, і бібліотек), інкорпорації музейних підрозділів до структури архівних установ (Центральний державний архів-музей літератури і мистецтва України, Білоруський державний архів-музей літератури і мистецтва, болгарські “читалишта”), створення спеціалізованих інституцій синкретичного характеру (Український національний музей-архів при Інституті громадознавства в Празі, Українсько-канадський архів-музей Альберти), приклади об’єднання архівів та бібліотек у одну установу національного рівня (Бібліотека та архів Канади / Library and Archives of Canada, 2004) і засвідчує прагнення їхніх працівників в усьому світі зберегти пам’ять людства. Ця мета на сучасному етапі розвитку інформаційного суспільства визначає потребу інтегрованих досліджень у сфері книгознавства, бібліографії, архівознавства, музеєзнавства у напрямі формування комплексних інформаційних ресурсів та розроблення засад доступу до них на основі єдиної платформи задля всебічного задоволення потреб користувачів. У цьому контексті в Швеції реалізується концепція “спільної спадщини” щодо створення інтегрованого інформаційного ресурсу та поширення відомостей про нього¹⁰³.

Близьку за ідеєю роботу здійснив наприкінці XIX ст. професор Київського університету св. Володимира В. С. Іконников. У двох книгах першого тому фундаментальної праці “Опыт русской историографии” (Т. 1. Кн. 1. – К., 1891; Т. 1. Кн. 2. – К., 1892; Т. 2. – Кн. 1–2)¹⁰⁴ вчений подав ґрунтовний огляд фондів архівів, бібліотек і музеїв. За визначенням В. П. Козлова, фактично “вперше заговорив про інститути і носії історичної пам’яті загалом – документ, книгу, музейний предмет, архів, бібліотеку, музей”¹⁰⁵.

На потребу “перегляду усталених здавна поглядів на роль архіву, бібліотеки та музею, цільова постановка їх завдань, пошук найбільш обґрунтованих форм взаємодії цих наукових установ” звертав увагу в середині 1920-х років класик російського архівознавства І. Л. Маяковський¹⁰⁶.

За твердженням колишнього національного архівіста Канади і президента Міжнародної Ради Архівів (1992–1996) Жана-П’єра Валота, “створення живої пам’яті історії нашого сьогодення” є місією архівістів. У такий спосіб громадяни світу можуть відкрити двері для особистого і суспільного добробуту, який базується на досвідченому збереженні минулого, усвідомленні своїх коренів, своєї належності та ідентичності¹⁰⁷. Проблема взаємодії архівознавства, бібліотекознавства та музеєзнавства у вивченні та репрезентації фондів архівів, музеїв і бібліотек як складової пам’яті земної цивілізації спеціально розглядалася на X Міжнародній конференції архівів країн Центральної і Східної Європи (“Colloquia Jerzy Skowronek dedicata”) у Варшаві (“Архіви серед установ пам’яті”, 2004) та XV Міжнародному конгресі архівів у Відні

(“Архіви і Пам’ять”, 2004). Лейтмотивом цих спеціалізованих форумів стала думка про поглиблення наукової і практичної співпраці основних зберігачів історичної пам’яті.

Інший аспект взаємодії сучасного архівознавства та бібліотекознавства вбачають українські автори в ідеї збирання їх “під парасолькою” “соціальних комунікацій” разом із теорією та історією соціальних комунікацій, документознавством, книгознавством, бібліографознавством, журналістикою та засобами масової інформації, видавничою справою, прикладними соціально-комунікаційними технологіями та соціальною інформатикою¹⁰⁸. Вихідні положення цієї концепції тяжіють до ідей російського бібліотекознавця Ю. М. Столярова щодо виокремлення певної групи соціологічних наук, які вивчають комунікації в суспільстві¹⁰⁹. Йдеться про журналістику, книгознавство, бібліотекознавство, бібліографознавство, документознавство, архівознавство, музеєзнавство. Декларація поширення документології в документознавстві й архівознавстві, необґрунтоване ототожнення функцій соціальних інститутів за ознакою створення і передавання у часі й просторі соціально значущої інформації (бібліотек, інформаційних центрів, архівів, музеїв, книговидавничих та книгорозповсюджувальних установ, ЗМІ тощо) та прагнення розширити коло спеціальностей для захисту дисертацій зумовило розгортання дискусії навколо цієї проблеми. Статус архівознавства та документознавства як самостійних наук, проблематика яких «не є прерогативою соціологічних наук і, зокрема, новоствореної галузі знань з назвою “соціальні комунікації”»¹¹⁰ переконливо обґрунтував С. Г. Кулешов, водночас не заперечуючи існування широкого кола міждисциплінарних зв’язків цих наук. Попри вразливість багатьох позицій щодо місця архівознавства в системі “соціальних комунікацій”, поява такої концепції свідчить про посилення в сучасній науці тенденції до синтезу знань (теорій, принципів, методів, передових досягнень) різних наукових галузей і дисциплін та їх взаємопроникнення, що сприяє формуванню комплексних, мультидисциплінарних метанаук.

Помітного впливу архівознавство зазнало від теорії інформації або інформатики, що з’явилась і бурхливо розвивалась у 1960-ті роки. Тоді сформувався четвертий напрям (група) міждисциплінарних зв’язків архівознавства. Питання, що постали перед новою наукою (шляхи вирішення складних інформаційних завдань з максимальною ефективністю, максимально повне збирання та аналітико-синтетичне перероблення документної інформації з метою оперативного оповіщення дослідників про досягнення науки і техніки, довготривале зберігання документної інформації в інформаційно-пошукових системах, котрі дозволяють здійснювати швидкий, вичерпний багатоаспектний пошук необхідних відомостей; перероблення інформації в інформаційно-логічних системах з метою отримання нової інформації; способи зберігання і відновлення

інформації специфічної форми – баз даних та взаємодії програм і людей – інформаційних продуктів і користувачів тощо) були близькі до проблем архівознавства, пов'язаних із розробленням теоретичних засад архівної евристики, фондування, експертизи цінності, описування, обліку, розвитку системи довідкового апарату та використання архівної інформації, з'ясування закономірностей функціонування архівної системи і вироблення прогнозів її розвитку.

“Винахідником” інформатики вважають видатного бельгійського вченого Поля Отле. 27-річний соціолог заявив про необхідність створення такої науки в доповіді на Міжнародній конференції з бібліографії (Брюссель, 1895). У науково-інформаційній діяльності він убачав різновид наукової праці, завдання “документації”, визначав як “дати документовані відповіді на запити з будь-якого питання в будь-якій галузі знань: 1) універсальні за змістом; 2) точні і достовірні; 3) повні; 4) оперативні; 5) такі, що відображають останні відомості; 6) доступні; 7) заздалегідь зібрані і готові до передавання; 8) надані якомога більшої кількості людей”¹¹¹, а науку про книгу і документацію – документологію або бібліологію – визначав як “загальну науку, яка системно охопила б всю сукупність відомостей, що належать до виробництва, зберігання, поширення і використання будь-яких рукописів і документів”¹¹². Термін “інформатика” з'явився англійською мовою через півтора десятиліття (його запровадив Н. Винер 1948 р.)¹¹³ і через три десятиліття – російською (О. І. Михайлов, А. І. Чорний, Р. С. Гіляревський, 1966)¹¹⁴ для означення науки, запропонована дефініція і завдання були дуже близькими до формулювань П. Отле. Р. С. Гіляревський, блискучий знавець його творчості й один із авторів першої російської наукової праці з інформатики, розуміє під цим поняттям “наукову дисципліну про структуру, загальні властивості і закономірності представлення, передавання й отримання інформації, яка розуміється як ідеальна субстанція – зміст, інтерпретація повідомлення, що міститься в матеріальних даних”¹¹⁵, підкреслюючи її належність до гуманітарних, а не до комп'ютерних наук. Заснований П. Отле разом із А. Лафонте-ном Міжнародний бібліографічний інститут (1895), реорганізований в Міжнародний інститут документації (1931), згодом – Міжнародну федерацію з документації (1937), а потім – у Міжнародну федерацію з інформації та документації (1986), існував до середини 1990-х років і встиг відзначити своє століття¹¹⁶. Ця недержавна науково-дослідна установа визначила ще на початку ХХ ст. низку напрямів науково-інформаційних досліджень, які й досі реалізуються в бібліотекознавстві та бібліотечній справі, архівознавстві та архівній справі, інформатиці, інформаційних технологіях. Ідея ж створення Всесвітньої системи науково-технічної інформації нині здійснюється засобами Інтернету.

Процес інформатизації, що поступово охопив усі галузі науки, зумовив помітний вплив на термінологію і методи архівознавства. Відтак

принципово оновилися термінологічний апарат і методи архівознавства. В архівній термінології з'явилися поняття про вільну і зв'язану, потенційну й актуальну інформацію, ретроспективну інформацію, первинні і вторинні документи тощо, удосконалилися методи науково-інформаційної діяльності архівів. Провідну роль в "освоєнні міждисциплінарних підходів, що отримали всезагальний розвиток у науці доби науково-технічної революції"¹¹⁷, відіграли наукові праці В. М. Автократова. Вчений вважав, що архівознавство еволюціонувало в межах положень теорії інформації. Що найважливіше для теорії архівознавства, він розглядав визначення інформації в розумінні "відображеного розмаїття реальної дійсності і форми зв'язку елементів у системі, котра спирається на філософську категорію відображення" та поняття про вимірювання інформації¹¹⁸. До його наукових здобутків належить запровадження поняття про "архівне інформаційне середовище" як сукупність двох підсистем – ретроспективної документної інформації та пошукових засобів (довідкового апарата).

На початок 1960-х років припадає адаптація методів кібернетики до завдань архівознавства¹¹⁹. Особливу роль вони відігравали в оптимізації пошуку та зберігання архівних документів. Основні параметри кібернетики (оперативність, надійність і компактність) визначили ключові засади розроблення багатоаспектного пошуку, створення та зберігання мікрофотокопій, удосконалення експертизи цінності. На стику кібернетики, документознавства, архівознавства та бібліотекознавства сформувалася нова дисципліна – документалістика, покликана вивчати нові на той час види документів з магнітною, оптичною та перфораційною основою та сприяти виконанню завдань щодо оперативного забезпечення користувачів поточною та ретроспективною інформацією, надання інформації в найбільш компактному вигляді тощо.

Інтенсивний розвиток комп'ютерних наук та поява нових видів документів зумовили необхідність змін у характері й статусі архівів, перед якими виникла проблема довготривалого зберігання електронних документів. Водночас перед архівознавством постали завдання адаптації в новій ситуації (наприклад, розроблення наукових засад віднесення нових документів до національних/державних архівних фондів, принципів експертизи цінності та процедур комплектування), що потребували поглиблення його дисциплінарної взаємодії. Визнана міжнародною архівною спільнотою орієнтація на удосконалення архівної інформації, що стала провідною тенденцією в архівознавстві та архівній справі наприкінці 1980-х років, зумовила ширше опанування архівістами цифрових технологій при удосконаленні наукового апарату, створенні тематичних баз даних та електронних каталогів, і сприяла залученню архівної інформації до наукового обігу через оцифрування документів та тиражування в електронному форматі тематичних колекцій. У про-

блематиці Міжнародних конгресів архівістів та інших наукових зібрань світової архівної спільноти постійно актуалізуються питання, пов'язані з вирішенням цих завдань: “Нові архівні матеріали” (Париж, 1988), “Професія архівіста в епоху інформації” (Монреаль, 1992), “Архіви в кінці ХХ століття: оцінка минулого і погляд в майбутнє” (Пекін, 1996), “Архіви нового тисячоліття та інформаційне суспільство” (Севілья, 2000), “Збереження віртуальної Пам'яті” (Відень, 2004). Застосування в архівознавстві та архівній справі принципів інформатики і кібернетики, процедур формалізації, систематизації, організації масивів інформаційних даних, кількісних і математичних методів сприяли розширенню методів архівознавчих досліджень.

У 1990-х роках знаний французький учений Бруно Дельмас передбачив, що під впливом комп'ютерних наук відбуватиметься трансформація об'єкту архівознавства – “перетворення [документів] на комп'ютерні та мультимедійні файли буде питанням ХХІ століття”¹²⁰. Тоді французькі архівознавці почали обговорювати питання щодо потреби розвитку нової науки – “сучасної дипломатики”, орієнтованої на дослідження та організацію “віртуальних” документів¹²¹. Її завдання визначалися як вивчення походження та генезису інформації нового типу, засад класифікації та ідентифікації на підставі функціонального аналізу кожної структури, форми та формату документа, характеристик метаданих, гарантій автентичності тощо¹²². У цьому контексті наголошувалося на необхідності стандартизувати процес описування¹²³, розвивати наукові засади критики нових джерел (форма представлення інформації, порівняння контекстів вживання), поглиблення міждисциплінарних зв'язків з історією установ, інформаційною наукою та технологіями.

* * *

Загалом напрями і форми взаємодії архівознавства з іншими науками не обмежується окресленими групами. Історія розвитку архівної науки засвідчує, що їй притаманні тенденції як диференціації та спеціалізації, так і міждисциплінарного синтезу знань, взаємопроникнення та інтеграції з іншими науками. Остання особливо яскраво виражена в сучасних умовах формування глобального інформаційного суспільства та суспільства знань. Як комплексна наука архівознавство використовує результати теоретичних і методичних здобутків природничих та технічних наук у питаннях розроблення технологій зберігання та забезпечення збереженості архівних документів, їх реставрації, оцифрування, економічних проблем діяльності архівних установ, технологічного оснащення приміщень для архівів тощо.

У свою чергу здобутки архівознавства дедалі частіше стають надбанням інших наук, що засвідчує його роль і значення в гуманітаристиці та розвитку нових галузей знань.

- ¹ *Автократов В. М.* Теоретические проблемы отечественного архивоведения / Сост. Т. И. Хорхордина. – М., 2001. – С. 98.
- ² *Виноградов В. М., Стяжкин Н. И., Цаленко М. Ш., Чумаченко Э. Г.* Теоретические проблемы архивоведения с точки зрения информатики // Науч.-техн. информ. – 1984. – № 9. – С. 1.
- ³ *Delmas B.* Archival science facing the information society // *Archival Science*. – 2001. – Vol. 1, № 1. – 2001. – P. 30–31.
- ⁴ *Наленч Дария.* Архивист – хранитель киберпространства // *Archives among the Memory Institutions: Papers of the International Conference Warsaw, May 28–29, 2004.* – Warszawa, 2004. – P. 53.
- ⁵ *Калакура Я. С.* Архівознавство: наука чи система наукових знань? // Студії з архів. справи та документознавства. – 1997. – Т. 2. – С. 43–49.
- ⁶ Див.: *Шейко В., Каністратенко М., Кушнарченко Н.* Концептуальні засади підготовки наукових кадрів у галузі культурології та соціальних комунікацій в Україні // Вісн. Кн. палати. – 2007. – № 2 (127). – С. 43–44.
- ⁷ *Медушевская О. М.* Теория и методология когнитивной истории. – М.: РГГУ, 2008. – С. 320.
- ⁸ *Медушевская О. М.* Теория и методология... – С. 354.
- ⁹ *Delmas B.* Archival science facing the information society. – P. 29–30.
- ¹⁰ *Романовський В. О.* Вступні уваги // Романовський В. О. Нариси з архівознавства. – Х., 1927. – С. 9.
- ¹¹ Див.: *Історія філософії: словник / за заг. ред. В. І. Ярошовця.* – К.: Знання України, 2006. – С. 1002–1003.
- ¹² *Хорхордина Т. И* От архивоведения к архивософии? К постановке вопроса // Труды Историко-архивного института. – М., 1996. – Т. 33. – С. 177–191.
- ¹³ *Виноградов В. М., Стяжкин Н. И., Цаленко М. Ш., Чумаченко Э. Г.* Теоретические проблемы архивоведения с точки зрения информатики // Науч.-техн. информ. – 1984. – № 9. – С. 2.
- ¹⁴ Спеціальних історичних дисциплін налічують від кількох десятків до сотні. Зокрема, у довіднику “Спеціальні історичні дисципліни” (К., 2008) йдеться про “понад 60 дисциплін” (С. 9).
- ¹⁵ *Войцехівська І.* Передмова // Спеціальні історичні дисципліни: довідник. – К.: Либідь, 2008. – С. 9.
- ¹⁶ *Шевченко Ф. П.* Про створення “Вступу до історичної науки” // Укр. іст. журн. – 1959. – №1. – С. 95.
- ¹⁷ *Романовський В. О.* Нариси з архівознавства. Історія архівної справи в Україні та принципи порядкування в архівах. – Х., 1927. – С. 6.
- ¹⁸ *Каиштанов С. М.* Очерки русской дипломатики. – М.: Наука, 1970. – С. 3.
- ¹⁹ *Kamiński A.* Potrzeby badawcze naszej archiwistyki // *Archejon*. – 1962. – Т. 37. – S. 56.
- ²⁰ *Медушевская О. М.* Архивный документ, исторический источник в реальности настоящего // Отеч. архивы. – 1995. – № 2. – С. 9.
- ²¹ *Медушевская О. М.* Архивоведение и источниковедение: единство и различие как проблема междисциплинарного взаимодействия // Архивоведение и источниковедение отечественной истории. Проблемы взаимодействия на современном этапе: доклады и тезисы выступлений на второй Всерос. конф., 12–13 марта 1996 г. – М., 1997. – С. 11.

²² Найпоширеніші погляди на життєвий цикл документа включають три етапи: 1) документ, серед характеристик якого переважає управлінська функція регулятора відносин у суспільстві й державі (близько 5 років); 2) документ, який припинив виконання функцій, для яких його було створено, але ще не використовується як історичне джерело (близько 10 років); 3) документ як історичне джерело, мнемонічна функція якого зумовлює вічне зберігання (І. Перотен) та два етапи: 1) до експертизи цінності документів; 2) після експертизи цінності документів (М. Кайа, Ш.Кечкеметі).

²³ Див.: *Кулешов С.* Документознавство // Українська архівна енциклопедія. – К., 2008. – С. 380–382.

²⁴ Див.: *Кулешов С., Загорецька О.* Діловодство // Спеціальні історичні дисципліни: довідник: навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. / Войцехівська І. Н. (кер. авт. кол.), В. В. Томазов, М. Ф. Дмитрієнко та ін. – К.: Либідь, 2008. – С. 192.

²⁵ Іменник “документ” походить від дієслова “docere”, означає “вчу”, “оповіщаю”. Відтак він є синонімом слів: “повідомлення”, “інформація”, “свідчення”, “доказ”.

²⁶ *Автократов В. Н.* Теоретические проблемы отечественного архивоведение... – С. 92.

²⁷ *Митяев К. Г.* Документоведение, его задачи и перспективы // Вопросы архивоведения: науч.-информ. бюл. – 1964. – №2. – С. 28.

²⁸ Див.: *Кулешов С., Загорецька О.* Діловодство // Спеціальні історичні дисципліни: довідник: навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. / Войцехівська І. Н. (кер. авт. кол.), В. В. Томазов, М. Ф. Дмитрієнко та ін. – К.: Либідь, 2008. – С. 192.

²⁹ Юридична сила документної інформації має місце за умови наявності позатекстових інформаційних елементів: бланків, печаток, підписів, резолюцій тощо.

³⁰ *Кулешов С.* Документознавство // Спеціальні історичні дисципліни: довідник... – С. 214.

³¹ Міжнародний бібліографічний інститут (від 1938 р. – Міжнародна федерація з документації) засновано в Бельгії 1895 р. П. Отле спільно з лауреатом Нобелівської премії миру Анрі Лафонтеном. Штаб-квартира МБІ – Міжнародне бібліографічне бюро – працювала в Брюсселі. На базі МББ було створено Універсальну десяткову класифікацію.

³² *Рейворд Бойд У.* Поль Отле – пионер информатики // Отле П. Библиотека, библиография, документация: Избранные труды пионера информатики / Рос. гос. б-ка; пер. с англ. и фр. Р.С. Гиляревского и др.; предисл., сост., коммент. Р. С. Гиляревского. – М.: ФАИР-ПРЕСС, Пашков дом, 2004. – С. 41. – (Специальный издательский проект для библиотек).

³³ *Виноградов В. М., Стяжкин Н. И., Цаленко М. Ш., Чумаченко Э. Г.* Теоретические проблемы архивоведения с точки зрения информатики // Научно-техническая информация. – 1984. – № 9. – С. 2.

³⁴ Там само. – С. 213.

³⁵ *Кулешов С. Г.* Документознавство: Історія. Теоретичні основи. – К., 2000. – С. 116.

³⁶ Існування науки під назвою “документознавство” практично обмежене пострадянським простором, відома вона також у Болгарії та деяких інших постсоціалістичних країнах. Проте там за своїми функціями й завданням вона швидше збігається з теорією діловодства. Детальніше див.: *Кулешов С. Г.* До-

кументознавство: Історія. Теоретичні основи / УНДІАСД, ДАКККіМ. – К., 2000. – 161 с.

³⁷ *Селіверстова К. Т.* Принципи і методи архівного описування // Архівознавство: підручник для студ. іст. ф-тів вищ. навч. закл. України/ За заг. ред. Я. С. Калакури та І. Б. Матяш. – К.: Видавн. дім “КМ Академія”, 2002. – С. 187.

³⁸ *Митяев К. Г.* Теория и практика архивного дела: учеб. пособие / под ред. И. Л. Маяковского. – М., 1946 – 248 с. Зазначимо, що щодо назви дисципліни та її співвідношення з поняттям про архівознавство як науку в архівознавстві існують різні погляди.

³⁹ *Митяев К. Г.* Документоведение, его задачи и перспективы // Вопр. архивоведения: науч.-информ. бюл. – 1964. – № 2. – С. 35.

⁴⁰ Там само. – С. 35.

⁴¹ *Сокова А. Н.* Современные исследования в области документоведения // Сов. архивы. – 1978. – № 4. – С. 42–50.

⁴² *Лившиц Я. З.* Документоведение как начная дисциплина // Сов. архивы. – 1973. – № 6. – С. 17–21.

⁴³ *Сокова А. Н.* Документоведение как научная дисциплина: объект, предмет, основные задачи // Документирование управленческой деятельности: сб. науч. тр. / ВНИИДАД. – М., 1986. – С. 5–30.

⁴⁴ *Кулешов С. Г.* Документознавство: Історія. Теоретичні основи. – К., 2000. – С. 43.

⁴⁵ *Отле П.* Библиотека, библиография, документация: Избранные труды пионера информатики / Рос. гос. Б-ка; Пер. с англ. И фр. Р. С. Гиляревского и др.; предисл., сост., коммент. Р. С. Гиляревского. – М.: ФАИР-ПРЕСС, Пашков дом, 2004. – С. 196–197. – (Специальный издательский проект для библиотек).

⁴⁶ *Илизаров Б. С.* Актуальные теоретические и методологические проблемы советского архивоведения: учеб. пособие / МГИАИ. – М., 1984. – С. 34.

⁴⁷ *Giry A.* Manuel de diplomatique. – Paris, 1894. – 839 p.

⁴⁸ *Кулешов С. Г.* Документознавство: Історія. Теоретичні основи. – К., 2000. – С. 46.

⁴⁹ *Сокова А. М.* Принцип историзма в документоведении // Сов. архивы. – 1981. – № 4. – С. 26–31.

⁵⁰ *Кулешов С. Г.* Документознавство: Історія. Теоретичні основи. – К., 2000. – С. 105–107.

⁵¹ *Прозорова В. Б.* Влияние концепции национального достояния на современную теорию архивоведения Франции // Вестн. архивиста. – 2009. – № 2. – С. 2.

⁵² *Козлов В. П.* О некоторых современных теоретико-методических проблемах архивоведения и источниковедения // Отеч. архивы. – 1995. – № 2. – С. 5.

⁵³ *Савин В. А.* Документ – архивный документ – исторический источник – памятник: проблемы проявления сущностных характеристик // Архивоведение и источниковедение отечественной истории. Проблемы взаимодействия на современном этапе: докл. и тез. выступлений на второй Всерос. конф., 12–13 марта 1996 г. – М., 1997. – С. 184.

⁵⁴ *Шмидт С. О.* Современные проблемы источниковедения // Источниковедение. Теоретические и методические проблемы. – М.: Наука, 1969. – С. 30.

⁵⁵ *Варшавчик М. Я.* Джерело історичне // Джерелознавство історії України: довідник. – К., 1998. – С. 40-41; *Варшавчик М. Я.* Інформація джерельна // Джерелознавство історії України... – С. 44–46.

⁵⁶ Кулешов С. Г. Документознавство: Історія. Теоретичні основи... – С. 80.

⁵⁷ Кулешов С. Г. Документ как исторический источник: свойство, состояние, статус // Архивоведение и источниковедение отечественной истории. Проблемы взаимодействия на современном этапе; докл. и тез. выступлений на третьей Всерос. конф. 25–26 февр. 1998 г. – М., 1999. – С. 95–99.

⁵⁸ Елпатьевский А. В. Комментарий архивиста // Отеч. архивы. – 1995. – № 2. – С. 14.

⁵⁹ Митяев К. Г. О методологии классификации и экспертизы документов // Тр. МГИАИ. – М., 1967. – Т. 29: Вопросы методологии исторической науки. – С. 118–138.

⁶⁰ Теория и практика экспертизы ценности документов и комплектования государственных архивов СССР. – М., 1974. – 272 с. – (Тр. ВНИИДАД; т. 4, ч. 1).

⁶¹ Див.: Прозорова В. Б. Влияние концепции национального достояния... – С. 280.

⁶² Шмидт С. О. Некоторые итоги и перспективы развития археографии отечественной истории // Северный археографический сборник. – Сыктывкар, 1977. – Вып. 4: Археология и источниковедение. – С. 4–22. – Передрук у кн.: Шмидт С. О. Археология, архивоведение, памятниковедение. – М., 1997. – С. 29–50.

⁶³ Кабанов В. В. Источниковедение истории Советского общества. – М., 1997. – С. 41–43.

⁶⁴ Старостин Е. В. Архивология // Реализм исторического мышления: проблемы отечественной истории периода феодализма: Чтения, посвященные памяти А. Л. Станиславского: Тез. докл. – М., 1991. – С. 240; *Он же*. Архивы России. Методологические аспекты архивоведческого знания: учеб.-метод. пособие. – М.: РОИА, 2001. – С. 15–23.

⁶⁵ Ланглюа Ш.-В., Сеньобос Ш. Введение в изучение истории. – СПб., 1899. – С. 51.

⁶⁶ Варшавчик М. Я. Джерелознавство історичне // Джерелознавство історії України: довідник. – К., 1998. – С. 39.

⁶⁷ Автократов В. Н. Теоретические проблемы отечественного архивоведения... – С. 94–95.

⁶⁸ Sickel Th. Acta regum et imperatorum Karolinorum digesta et enarrata. Teil 1: Lehre von den Urkunden der ersten Karolinger (751–840). – Wien, 1867. – S. 2.

⁶⁹ Переклад назви дипломатики німецькою мовою пов'язаний саме з цим терміном – нім. Urkundenlehre, Urkundenforschung, Diplomantik, тобто наука (вчення) про грамоти.

⁷⁰ Капитанов С. М. Русская дипломатика: – М.: Высш. шк., 1988. – С. 11.

⁷¹ Капитанов С. М. Очерки русской дипломатики. – М.: Наука, 1970. – С. 6.

⁷² Жану Мабільону належить також ідея створення споруд для ув'язнення і виправлення злочинців, де б засуджених тримали в келіях і залучали до праці, були б невеличкі садки для перебування в'язнів на свіжому повітрі та спеціальні приміщення для молитов та морально-релігійного виховання в'язнів; передбачалося харчування скоромною їжею для очищення душі й тіла. Поданий архієпископом Лепельї на розгляд французькому королю Людовіку XIV проект Ж. Мабільона (1636 р.) не був одразу реалізований.

⁷³ Це був квітневий том акта святих, який становив собою річний звіт, але з огляду на порушені питання розгортав дискусію про фальсифікати до-

кументів: “Propylalum, antiquarium circa veri et falsi diskrimen”. Однак, видання не містило документальних додатків.

⁷⁴ *Giry A. Manuel de diplomatique.* – Paris, 1894. – P. 531–590; *Sickel Th. Beiträge zur Diplomatik.* – Wien, 1864. – Th. 3. – S. 2 (176).

⁷⁵ Формули а) “протоколу”: invocatio (реліг. посвята), intitlatio (визначення адресанта), inscriptio (визначення адресата), salutatio (привітання); б) “тексту”: arenga або exordium (вступ), prologus (преамбула), promulgatio або publicatio, praescriptio, notificatio (оповіщення), narratio (виклад обставин справи), dispositio (розпорядження по суті справи), sanctio (заборона порушувати грамоту), rogoboratio (заява про засвідчення документа підписом та печаткою тощо); в) “есхатокोल”: datum (місце і час видачі), apprecatio (благопобажання). Див.: *Sickel Th. Beiträge zur Diplomatik.* – Wien, 1864. – Th. 3. – S. 2 (176).

⁷⁶ *Delmas B. Archival science facing the information society...* – P. 30.

⁷⁷ *Автократов В. Н. Теоретические проблемы отечественного архивоведения...* – С. 92–93.

⁷⁸ Назву “сфрагістика” запропонував німецький учений Й. Гейман у XVIII ст.

⁷⁹ Детальніше див.: *Перкун В. Сфрагістика // Спеціальні історичні дисципліни...* – С. 445–453.

⁸⁰ Печатки розрізняються за способом застосування на вислі, які привішувалися до документа на шнурі, і прикладні – у вигляді відтиску на самому документі або предметі.

⁸¹ *Срезневский И. И. Славяно-русская палеография XI–XIV вв.: лекции, читанные в имп. Санкт-Петербургском университете в 1865–1880 гг.* – СПб., 1885. – С. 1.

⁸² Див.: *Дубровіна Л. А. Кодикологія та кодикографія української рукописної книги.* – К., 1992. – С. 34.

⁸³ *Козлов В. П. Основы теоретической и прикладной археологии.* – М.: РОССПЭН, 2008. – С. 26.

⁸⁴ Детальніше див.: *Козлов В. П. Основы теоретической и прикладной археологии.* – М.: РОССПЭН, 2008. – С. 35–36.

⁸⁵ *Боряк Г. В. Національна архівна спадщина України та державний реєстр “Археологічна україніка”: Архівні документальні ресурси та науково-інформаційні системи.* – К., 1995. – С. 80, 83.

⁸⁶ *Казлоў У. П., Міхальчанка А. М. Некаторыя пытанні археаграфіі як навуковай дысцыпліны // Беларускі археаграфічны штогоднік.* – Мн.: БелНДІ-ДАС, 2001. – Вып. 2. – С. 12–13.

⁸⁷ Див.: *Шумейко М. Ф. Археология: курс лекций.* – Мн.: БГУ, 2005. – С. 51.

⁸⁸ Ідеться про переклад книги професором Московського ун-ту М. Ф. Кошанським – “Руководство к познанию древностей г. Ал. Милленя изданное с прибавлениями и замечаниями А. Кошанским” (М., 1807).

⁸⁹ Застосовувалися терміни: “edition”, “publication”, “editorstwo” та ін.

⁹⁰ У XVIII ст. В. Рубан здійснив першу публікацію українських документів: “Краткая летопись Малыя Россіи съ 1506 по 1776 г.” – список зі складеного в 1730-х “Краткого описания Малороссіи” (Петербург, 1877); Р. Туманський у журналі “Российский магазин” (Петербург, 1792–1793) опублікував білоцерківський маніфест Б. Хмельницького та ін. документи.

⁹¹ *Бельчиков Н. Теория археологии.* – М.; Л.: “ACADEMIA”, 1929. – С. 18–19.

⁹² *Веретенников В. І.* Описання архівних матеріалів // Рад. архів. – 1931. – № 3. – С. 70.

⁹³ *Козлов В. П.* Основы теоретической и прикладной археографии. – М.: РОССПЭН, 2008. – С. 4.

⁹⁴ *Добрушкін Е. М.* Основы археографии: учеб. пособие. – М.: РГГУ, 1992. – 172 с.; *Боряк Г. В.* Національна архівна спадщина України та державний реєстр “Археографічна україніка”: Архівні документальні ресурси та науково-інформаційні системи. – К., 1995. – 347 с.; *Козлов В. П.* Теоретические основы археографии. – Новосибирск: Сибирский хронограф, 2003. – 152 с.; *Он же.* Основы теоретической и прикладной археографии. – М.: РОССПЭН, 2008. – 224 с.; *Степанский А. Д.* Археология отечественной истории XX века. – М.: РГГУ, 2004. – 212 с.; *Шумейко М. Ф.* Археология: курс лекций. – Мн.: БГУ, 2005. – 431 с.

⁹⁵ *Каишанов С. М.* Актовая археология. – М.: Наука, 1998. – 319 с.

⁹⁶ *Магидов В. М.* Кинофотофонодокументы в контексте исторического знания. – М.: РГГУ, 2005. – 394 с.; *Он же.* Проблемы формирования видеоархивов с позиций источниковедения // Аудиовизуальная антропология. История с продолжением. – М.: Ин-т Наследия, 2008. – С. 95–104.

⁹⁷ *Німчук В. В.* Правила видання памяток, писаних українською мовою та церковнослов'янською українською редакції: проект. – К., 1995. – Ч. 1. – С. 5–7.

⁹⁸ *Степанский А. Д.* Археология отечественной истории XX века. – М., 2004. – С. 11–13.

⁹⁹ Детальніше див.: *Воскобойникова-Гузєва О.* Бібліотекознавство // Українська архівна енциклопедія. – К., 2008. – С. 180–182; *Онищенко О. С.* Бібліотекознавство // Енциклопедія Сучасної України. – К., 2003. – Т. 2. – С. 729–730.

¹⁰⁰ Детальніше див.: *Ківшар Т. І.* Музеєзнавство // Спеціальні історичні дисципліни: довідник. – К.: Либідь, 2008. – С. 378.

¹⁰¹ *Cook T.* What is past is prologue: A history of archival ideas since 1898, and the future paradigm shift // *Archivaria*. – Spring 1997. – № 43. – P. 18.

¹⁰² *Михайлов А. И., Черный А. И., Гиляревский Р. С.* Основы информатики. – Изд. 2-е, переработ. и дополн. – М.: Наука, 1968. – С. 55.

¹⁰³ *Gidlöf L.* Improving the knowledge of the common user – information neutrality or history didactics? // *Archives among the Memory Institutions: Papers of the International Conference Warsaw, May 28–29, 2004*. – Warszawa, 2004. – P. 91–110.

¹⁰⁴ *Войцехівська І.* Архівознавство у науковій спадщині Володимира Іконникова // *Архіви України*. – 2008. – № 1–2. – С. 139–149.

¹⁰⁵ *Козлов В. П.* Основы теоретической и прикладной археографии. – С. 14.

¹⁰⁶ *Маяковский И. Л.* Архив, библиотека и музей // *Архив. дело*. – 1926. – Вып. 5/6. – С. 46.

¹⁰⁷ *Cook T.* What is past is prologue: A history of archival ideas ... – P. 18.

¹⁰⁸ Наказом № 867 Вищої атестаційної комісії України від 14 грудня 2007 р. “Про внесення змін і доповнень, що вносяться до переліку спеціальностей, за якими проводиться захист дисертацій на здобуття наукових ступенів кандидата і доктора наук, присудження наукових ступенів і вчених звань” було запроваджено нову спеціальність – “соціальні комунікації”. Див.: *Шейко В., Каністратенко М., Кушнарєнко Н.* Концептуальні засади підготовки наукових кадрів у галузі культурології та соціальних комунікацій в Україні //

Вісн. Кн. палати. – 2007. – № 2. – С. 43–44; Соціальні комунікації в стратегіях формування суспільства знань: матеріали міжнар. наук. конф., 26–27 лют. 2009 р. у 2 ч. / редкол. В. М. Шейко [та ін.] ; Харк. держ. акад. культури, Академія мистецтв України, Ін-т культурології. – Х. : ХДАК, 2009. Ч. 2. – [Б. м.] : [б.в.], 2009. – 205 с.; Культурологія та соціальні комунікації: інноваційні стратегії розвитку : матеріали міжнар. наук. конф., 18–19 листоп. 2010 р. / Харк. держ. акад. культури [та ін.] ; [редкол.: В. М. Шейко та ін.]. – Х. : ХДАК, 2010. – 295 с. та ін.

¹⁰⁹ Див.: *Столяров Ю. Н.* Практические следствия из фундаментального теоретического постулата // *Бібліотекознавство. Документознавство. Інформологія.* – 2006. – № 2. – С. 47–53.

¹¹⁰ Див.: *Кулешов С.* Деякі міркування щодо віднесення наукової спеціальності “Документознавство, архівознавство” до галузі науки “соціальні комунікації” // *Архіви України.* – 2008. – № 3/4. – С. 103.

¹¹¹ *Отле П.* Трактат о документации... – С. 190.

¹¹² Там само. – С. 197.

¹¹³ *Wiener N.* Cybernetics or Control and Communication in the Animal and the Machine. – New York, 1948. – 194 p.

¹¹⁴ У другому виданні праці “Основы информатики” (М., 1968) О. І. Михайлов, О. І. Чорний, Р. С. Гіляревський вказували, що в рецензії на перше видання цей термін запропонував проф. Я. Г. Дорфман. Див. також: Михайлов А. И., Черный А. И., Гиляревский Р. С. Информатика – новое название теории научной информации // *Научно-техническая информация.* – 1966. – № 12. – С. 35–39.

¹¹⁵ *Гиляревский Р. С.* Предисловие составителя // *Отле Поль.* Трактат о документации... – С. 5.

¹¹⁶ Див.: *Астапович А. О.* Международная федерация по информации и документации (к столетию со дня основания) // *Отеч. архивы.* – 1995. – № 4. – С. 103–105.

¹¹⁷ *Автократов В. Н.* К проблеме вовлечения информационных категорий в архивоведение // *Тр. ВНИИДАД.* – М., 1973. – Т. 3. – С. 251.

¹¹⁸ *Автократов В. Н.* Теоретические проблемы отечественного архивоведения... – С. 95.

¹¹⁹ Див.: *Воробьев Г. Г.* Задачи кибернетики в области архивной документации // *Вопр. архивоведения.* – 1963. – № 4. – С. 94–98; *Он же.* Архивы и поиск научной информации // *Вопр. архивоведения.* – 1964. – № 4. – С. 25–27.

¹²⁰ *Delmas B.* Archival science facing the information society... – P. 32.

¹²¹ *Delmas B.* Pour une diplomatique et une archivistique des documents audiovisuels d’actualité produits par les médias // *Archives et bibliothèques de Belgique.* – 1998. – Numéro spécial, № 54: Miscellanea in honorem Caroli Kecskemeti / sub patrocinio Joannis Booms et Joannis Favier, a Francisco Daelemans edita. – P. 123–129.

¹²² *Dictionnaire des archives, de l’archivage aux systèmes d’information, français-anglais-allemand.* – Paris: Ecole des chartes /Afnor, 1991. – P. 5–13; *Desplanques-Le Goff A.* Typologie et fonctions ou comment aborder les fonds d’archives d’entreprises // *Gazette des archives.* – 1995. – № 168. – P. 354–361; *Gagnon-Arguin L.* Typologie des documents des organisations, de la création à la conservation. – Quebec: Presses de l’Université du Québec, 1998. – 448 p.; *Delmas B.* Correspondre: esquisse d’une typologie des formes individuelles et collectives de la communication écrite // *Actes du 120e congrès national des*

societes historiques et scientifiques, Aix-en-Provence, 23–29 octobre 1995. – Paris: Editions du CTHS, 1997. – P. 13–29.

¹²³ International Standard Archive Authority Record for Corporate Bodies, Persons and Families. – Ottawa: ISAAR/CPF, 1996. – 17 p.

В статье рассмотрены связи, направления и формы взаимодействия архивоведения с другими научными дисциплинами (история, документоведение, источниковедение, дипломатика, археография, палеография, библиотековедение, музееведение и тому подобное).

Ключевые слова: архивоведение; междисциплинарные связи; вспомогательные исторические дисциплины; источниковедение; история государственных учреждений; дипломатика; археография; палеография; библиотековедение; музееведение; теория информации.

The article describes the links, ways and forms of cooperation of archival science with other scientific disciplines (history, document science, source study, diplomatics, archaeography, paleography, library science, museology, etc.)

Keywords: archival science; interdisciplinary links; supporting historical disciplines; source studying; the history of State institutions; diplomatics; archaeography; paleography; library science; museology; information theory.